

Paneelikeskustelu ortodoksisen kirkkokunnan asetuksen ja pappiskoulutuksen juhlaseminaarissa ”1918 ja ortodoksit”, Itä-Suomen yliopisto 20.4.2018

Keskustelijoina Joensuun piispa Arseni, Heli Kananen, Hanna Kemppi, Teuvo Laitila, Mika Nokelainen ja Juha Riikonen, haastattelijoina Pekka Metso ja Maria Takala-Roszczenko.¹

Pekka Metso: *Minkä merkityksen annatte sille, että ortodoksinen kirkko toimii Suomessa asetuksen turvin? Mitä vuoden 1918 asetuksen antaminen merkitsi tai merkitsee kirkolle sen myöhemmissä vaiheissa?*

Piispa Arseni: Vuonna 1918 elettiin varmasti vaikeaa vaihetta, koska Suomi oli sekasortoisessa tilassa, ja myös maa, josta Suomi oli itsenäistynyt, oli sekasortoisessa tilassa. Asetuksen antaminen takasi, että kirkollinen toiminta voi jatkua. Tämä tuli Mika Nokelaisen alustuksessa hyvin selkeästi esille: pystyttiin maksamaan palkkoja papistolle ja jatkamaan kirkollista toimintaa. Kyllä hänellä oli kauaskantoiset seuraukset.

Luonnollisesti pyrittiin sitten hakemaan autokefaliaa Konstantinopolista ja saatiin Tomos, jolla kirkolle annettiin autonomia. Kaikki varmaan tietävät, että sen Tomoksen sisällöstä ei ole tiukasti pidetty kiinni vaan on aika vapaasti tulkittu kahdeltakin osalta, ensiksikin siltä, että varsin pitkään hän muisteltiin ektenioissa patriarkkaa ja arkkipiispaa ja paikallista piispaa, mutta sitten vuonna 1988 piispainkokouksessa 16. marraskuuta tehtiin päätös, että Tomosta täytyy noudattaa, eli että arkkipiispa muistelee patriarkkaa, paikalliset piispat arkkipiispaa, ja papit muistelevat oman hiippakuntansa piispaa. Autokefaliaa ei saatu, vaan autonomia, ja sekin on tavallaan kompromissi – ainakin äitikirkon kohdalta meidän suuntaamme, koska toki Venäjä

¹ Toimittanut Maria Takala-Roszczenko.

vallan hyvin tiesi, ettei Suomella ollut minkäänlaisia valmiuksia oikeastaan autonomiaankaan siinä vaiheessa, kun se meille annettiin. Mutta muuta tietä ei ollut, ja Konstantinopolin ratkaisun ymmärtää myös heidän omasta, senhetkisestä tilanteestaan ja myös siitä näkökulmasta, että heidänhän oli käytännössä mahdotonta ohjailla ja valvoa. Tämä suhde on muodostunut ehkä läheisemmäksi vasta 1970-luvulta lähtien. Eli oltiin autonomisia mutta käytännössä autokefalisia kirkollisessa mielessä.

Mutta sitten mitä tulee hallintoon, mitä tuo asetus merkitsi kirkon itsenäisyydelle, niin kyllähän se pisti kirkon aika lailla kahleisiin, koska sitten valtionhallinto on pitänyt kirkkoa ohjausnuorassa. Onhan se aika merkillistä, että varsin pitkään, vielä niihin aikoihin, kun Kekkonen oli presidenttinä, presidentti vahvisti piispanvaalin. No tietysti se yhtäältä tuntuu hiukan oudolta, mutta toisaalta onhan sillä pitkät historialliset perinteet, koska Bysantissa keisari oli sen vahvistuksen suorittanut, ja tavallaan presidentille siirtyi Venäjältä se kaksoisvalta, mikä 600-luvun *Corpus Iuris Civiliksessä* mainitaan, että patriarkalla on valta ihmisten sieluun ja keisarilla ihmisten ruumiiseen ja sieluun.

Heli Kananen: Asetuksen merkitystä mietittyäni voisin yhteen vetävästi todeta, että se on tietysti ollut hyvin keskeinen 1900-luvun historiassa ja ortodoksiselle kirkolle. Mutta sitten jos ajatellaan seurakunnallisen rakenteen uudelleen rakentamista sotienjälkeisessä Suomessa, niin sekin, valtion lopulta maksaman jälleenrakennustuen muodossa nojautui tähän asetukseen myös; ilman tätä asetusta taloudellista erillistukea kirkolle olisi ollut hankalampi perustella. Ortodoksisen kirkon asemahan ei ollut kiistaton, ja sotien jälkeen, sodista seuranneiden muutosten ja menetysten myötä, vaarana olisi voinut olla ortodoksisten seurakuntien ja kirkon putoaminen uskonnollisen yhdykskunnan asemaan. Lisäksi on hyvä muistaa, että talvisodan jälkeen nopeassa aikataulussa syntynyt erilliskorvausratkaisu syntyi poikkeusoloissa, ja taas jatkosodan päätyttyä ratkaisu ei ollutkaan enää niin itsestään selvän oloinen kuin se oli talvisodan jälkeen, ja jälleenrakennustukea jouduttiin odottamaan monia vuosia.

Voikin todeta, että asetus 1918 ei ole missään mielessä painoarvoltaan mitätön, vaikka perimmäinen syy lähteä tukemaan sotienjälkeistä ortodoksisen kirkon jälleenrakennusta olisi ollut joku toinen kuin se virallinen asema, eli se asetus. Kirkon itsenäisyydestä sitten: tietysti aluksi pitäisi määritellä, mitä itsenäisyydellä tarkoitetaan, mutta kuitenkin ajattelen ymmärtäväni sen tarkoituksen ja näen, että asetus loi kirkolle myös todellisen henkisen itsenäis-

tymisen perustan, joskin sitä tuli odottaa 1900-luvun loppupuolelle ja jopa Neuvostoliiton hajoamisen jälkeiseen aikaan, jolloin kirkko tuntuu täysin itsenäistyneen luterilaisen valtakulttuurin asettaman paineen alta.

Hanna Kemppi: Allekirjoitan molempien edellisten puhujien näkökulman näistä merkityksistä, mutta yritän miettiä asiaa vähän jostain toisesta tulokulmasta. Jos ajatellaan sitä lojaliteetin vaatimusta ja niiden asemaa, jotka jäivät siinä vähän ulkopuolelle tai sivuun, niin tilanne ennen asetuksen antamista-han oli se, että Suomen ortodoksien joukossa vaikutti paljon ulkomaalaisia henkilöitä, tai henkilöitä, joilla ei ollut Suomen kansalaisuutta, eli Venäjän alamaisia. Asetuksessa puhutaan paljon Suomen kansalaisten oikeuksista eli siitä, mikä heidän toimintamahdollisuutensa oli seurakuntatasolla. Siten ulkomaalaiset, jotka olivat ehkä toimineet aktiivisesti seurakunnissa, eivät voineet olla enää samalla tavalla mukana – periaatteessa kyllä, mutta sitten käytännössä ei samoin oikeuksin, eli vaikka seurakuntiin voitiin ottaa ulkomaalaisiakin, heille oli erinäköisiä vaatimuksia. Ennen kaikkea vaatimukset koskivat piispoja, pappeja, munkkeja, luostareiden perustamista ja tällaisia kysymyksiä, eli ehkä jopa kulttuuritasolle meneviä rajoituksia se toi mukanaan. Ja ehkä kannattaa muistaa, että vielä siinä vaiheessa, kun asetus on annettu, jopa aika keskeisetkin henkilöt suomalaismielisestä papistosta, kuten Sergei Solntsev, olivat Venäjän alamaisia. Se oli aika erikoinen tilanne.

Teuvo Laitila: Näin muotoiltuna tulkitsen tämän kysymyksen viittaavan kirkkoon instituutiona, eli kysytään sitä, miten asetus muutti, tai muuttiko se jollain tavalla kirkon institutionaalista rakennetta tai ylärakenteita. Tässä mielessä asetus turvasi tiettyä jatkuvuutta, mutta toisaalta se antoi tietyille joukolle kirkkokunnan sisällä entistä enemmän aseita ajaa sellaista asetelmaa, jossa ”nuo, jotka eivät leiki meidän kanssa, voidaan syrjäyttää pois”. Eli viitataan tällä nyt siihen keskusteluun, jota lähinnä Jyrki Loima² kävi, eli mikä on venäjänkielisen viidenneksen asema ja osuus, koska asetus antoi selkeästi kirkon venäläisvastaiselle tai venäläiskriittiselle johdolle työkalut, joilla päästään eroon ei pelkästään näistä ulkomaalaisista sinänsä, vaan muistakin, jotka eivät mahdu käsitteeseen ”kansallinen kirkko”. Eli se loi hallinnollista yhtenäisyyttä, mutta samalla, väestötasolla, ristiriitoja.

² Ks. mm. Jyrki Loima, *Muukalaisina Suomessa. Kaakkaisen Kannaksen kreikkalaiskatoliset venäläis-seurakunnat kansallisena ongelmana 1889–1939*. Helsinki 2001. (toim. huom.)

Seuraava kysymys, jota myös mietin, on että kuinka paljon tämä vaikutti loppujen lopuksi tavallisten ihmisten elämään. Se näkyi ainakin hallintoon liittyvinä tai instituutioihin liittyvinä ristiriitoina, jotka liittyivät kielikysymykseen, ajanlaskukysymykseen, siihen, kuka saa olla pappina ja kuka ei. Eli tavallaan kansallinen kertomus olisi se, että asetus loi suomalaisen ortodoksisen kirkon perustan. Se pitää tiettyyn rajaan asti paikkansa. Toisaalta se loi myös pinnan alle ja osittain pinnallekin erilaisia jännitteitä, jotka jollain tavalla kulkeutuivat myös toisen maailmansodan jälkeiseen aikoihin. Puhuin aamupäivällä pappismunkki Kiprianista³ ja siitä, että jotkut halusivat tehdä hänestä venäläistyttäjän ja samalla tietyistä Karjalan osista ja henkilöistä ja organisaatioista suomalaisuuden tai suursuomalaisuuden puhujia. Tämä oli hyvin tyypillistä retoriikkaa 1920–30-luvuilla. Ja sitten kun tullaan 1940-luvun jälkipuoliskolle, *kaikki* karjalaiset ortodoksit siitä huolimatta, että ovat osittain olleet hyvinkin ”valkoisempia kuin valkoiset itse”, ovat äkkiä ”ryssiä”. Tämä on minusta mielenkiintoinen paradoksi, jonka tämä asetus ehkä osittain mahdollistaa.

Mika Nokelainen: Mietin tuota itsenäistymisen ulottuvuutta siltä kannalta, että onko se nyt loppujen lopuksi mikään ongelma. Kanoninen kysymys oli hankala, sen perusjuoni oli tietysti – ja tätä jouduttiin hallituspiireissä Suomessa miettimään –, että saattoiko maan sisällä olla väestö, jota johdettiin jostain muualta, mahdollisesti entisestä vihollisvaltiosta. Tämä oli yksi ulottuvuus, joka meni niin kuin meni. Mutta sitten oli vielä valtion määräysvalta kirkon asioissa. Valtiokirkkoa voidaan määritellä monella lailla, mutta sen yksi keskeinen määrittelytapa tai mittari on, kuinka pitkälti kirkko voi itse päättää omista asioistaan. Ja se on nyt tullut selvästi esille, että vähintäänkin teoreettisella tasolla kirkon päätösvalta oli nolla, tai kirkko oli ainakin täysin valtion tahdosta riippuvainen, mutta onko tämä nyt itse asiassa vanhan perinteen jatkuvuutta ortodoksisessa maailmassa? Piispa Arseni viittasi Bysanttiin – kaikki me tunnemme ajatuksen siitä sinfonisesta mallista, jossa valtio ja kirkko toimivat ikään kuin sinfoniana. Jos ajattelemme Venäjän kirkkoa ja sen historiaa ja minkälainen määräysvalta siellä valtiollisilla toimijoilla, erityisesti Pobedonostsevin johtaman Pyhän Synodin aikana, on ollut, niin oliko tämä itse asiassa saman kehityslinjan jatkumo? Oliko siinä mitään uutta, että

³ Teuvo Laitilan juhlaseminaarissa pitämä keynote-esitelmä ”Pappismunkki Kiprian – ’suomalaisten nationalistien vihollinen nro 1’” julkaistaan myöhemmin. (toim. huom.)

ortodoksit olivat hallituksen taskussa itsenäisessä Suomessa? Jos nyt pieni kärjistys sallitaan.

Juha Riikonen: Tässä on tullut hyvin paljon jo esille asiaa monelta puolelta katsottuna ja ihan samoilla linjoilla olen minäkin. Se on ollut hyvässä ja pahassa kirkolle, tämä hyvin läheinen ja likeinen yhteys. Siinä on ainakin henkiloitten tasolla ollut jopa paljonkin etua, tarkoitan lähinnä sitä, kun sattui niin, että opetusministeriön hallitussihtööri Antti Inkinen sattui olemaan paikalla – erittäin tarmokas mies, perehtyi ortodoksisen kirkon elämään hyvin laajasti. Arkkipiispa Herman pystyi asioimaan hänen kanssaan aivan suvereenisti ja jos tarvitsi jotakin, pystyi ottamaan yhteyttä Inkiseen, ja Inkinenhän vaikutti taustalla hyvin pitkään, mutta vasta kun hän jäi eläkkeelle, alkoi julkisuudessa puhua Konstantinopolin hyväksi 1940–50-luvulla. Eli se, että sattui olemaan hyviä tyyppejä, oli etu, mutta siinä on tietysti se haitta ja vaara, että jos ministeriksi tai joksikin muuksi sattui nousemaan sellainen henkilö, joka ei ollutkaan niin myötämielinen ortodoksiselle kirkolle, se oli vähän hankalaa. Tosin painostusta ei tainnut juurikaan olla, mutta sanotaanko vaikka vuonna 1945 annettiin ymmärtää, että ortodoksien olisi syytä liittyä takaisin Moskovan patriarkaattiin, tosin ei painostettu.

Maria Takala-Roszczenko: *Vuosi 1918 oli monessa mielessä käännekohta niin Suomen valtiollisen kehityksen kuin ortodoksisen kirkonkin kannalta, ja siitä käynnistyi monenlaisia prosesseja, niin kuin on täälläkin kuultu – puhutaan suomalaisen ortodoksisen identiteetin muovaamisesta, suomen kielen yleistymisestä, kirkollisen taiteen, arkkitehtuurin, liturgisen perinteen kansallistamisesta. Millainen oli näiden kehityslinjojen jatkumo? Voiko jonkin prosessin katsoa jatkuneen vuosia, vuosikymmeniä? Muuttuiko jotain matkan varrella? Katkesiko jokin kehityslinja kokonaan? Mitä tapahtui esimerkiksi kansallistamiselle?*

Hanna Kemppi: Jos aloitan ensin tuosta kysymyksestä, mitä tapahtui kansallistamiselle. Vuonna 1935 kansallistuttamiskomitea periaatteessa lakkautettiin niin, että sen toimet siirrettiin kirkollishallitukselle. Periaatteessa voidaan ajatella, että toiminta lakkasi, mutta käytännössä asiaa ei ole oikein tutkittu, ja on vaikeaa sanoa suoraan, ettei se jatkunut, mutta on myös vaikea väittää suoraan, että se jatkui, ennen kuin tehdään tutkimusta. Mutta ehkä yhtenä esimerkkinä voi esittää, että ei niitä rakennuspiirustuksia, joita 1920–30-luvuilla tai 1930-luvulla toteutettiin, haudattu hiljaisuudessa niin kuin ehkä

on joskus ajateltu, vaan sotien jälkeen jälleenrakennuskaudella toteutettiin ainakin yksi rukoushuone suojärveläisen kyläkappelin rakennuspiirustusten pohjalta. Ja samat henkilöthän siellä olivat toimijoina, eli miksi se sinänsä olisi katkennut. Olosuhteet olivat tosin uudenlaiset.

Jälleenrakennuskausi voidaan nähdä jonkinlaisena jatkumona 1930-luvulle siinä mielessä, että esimerkiksi valtio oli olennaisesti mukana tukemassa, mutta olosuhteet, ympäristö ja lähtökohdat olivat toiset. Mutta jos ajattelen taidehistoriallisessa mielessä, hyvin kiinnostava on 1920–30-luvun keskustelussa juuri suomalaisuuteen kiinnittyvä kysymys siitä, mitä on suomalainen ortodoksinen kirkkotaide. Sitä keskustelua olisi voinut käydä jo aikaisemmin, periaatteessa ennen vuotta 1918, miksi ei – käytiinhän muitakin suomalaisuuskeskusteluja – mutta siitä ei ole mitään erityistä osoitusta, että näin olisi tehty. Toisaalta se keskustelu nosti hyvin kiinnostavasti esiin sen, miten aikalaismoderni arkkitehtuuri voi kytkeytyä esimerkiksi ortodoksiseen kirkkoarkkitehtuuriin. No jälleenrakennuskaudellahan näin kävi, eli se kytkeytyi kyllä, eli oli modernistisia suunnitelmia ja toteutuksia, mutta ehkä sitten jälleenrakennuskauden jälkeen keskustelu on vaimentunut ja ehkä kannanotot niistä jälleenrakennuskauden luomuksista saattavat muistuttaa jonkin verran kannanottoja siitä, mitä silloin 1930-luvulla rakennettiin, eli saatetaan tuntea vierautta – tällainen termi saattaa esiintyä.

Mutta ehkä olisi kiinnostavaa pohtia, missä sitä ortodoksinen kirkkoarkkitehtuurin keskustelua käydään, käyvätkö sitä ortodoksit keskenään vai käyvätkö sitä arkkitehtiipiirit Suomessa sitä – minun mielestäni ei kovin laajasti. Eli tavallaan on vähän samanlainen tilanne kuin silloin – siinä olisi yksi jatkumo, että yleinen taidehistoriallinen keskustelu tai arkkitehtoninen keskustelu ei välttämättä ole hirveän kiinnostunut vähemmistöjen pyhäköistä eikä niiden rakentamisesta. Ortodoksit ovat ratkaisseet asian niin, että he hakevat malleja joistakin tietyistä eksakteista kohteista, ”tämän tsasounan kopio”, ”tämän kirkon pohjakaava on bysanttilainen, joten se on siis aitoa ortodoksista arkkitehtuuria” – tämä on mielestäni kiinnostavaa.

Heli Kananen: Olen omissa töissäni tarkastellut tätä kehitystä sosiaalisen kontrollin ja identiteettien rakentamisen viitekehyksen kautta, ja toisaalta etsinyt vastauksia siihen, miten valtaenemmistö suhtautui ortodoksivähemmistöön ja millaisia merkityksiä ortodokseihin liitettiin, ja miten ortodoksien yhteisöllistä vaikutusvaltaa ja tilaa rajattiin. Ja sitten taas toiselta näkökulmalta olen tarkastellut sitä, miten tässä prosessissa huomion kiinnittämisellä or-

todokseihin luotiin luterilaisen valtaenemmistön omaa identiteettiä ja myös ohjattiin ja uusinnettiin etnikulttuurista kehitystä ”kansallisvaltio Suomessa 1900-luvulla”. Jotakin sellaista yhtenäistä ja jatkuvaa koko vuosisataan liittyvää on, että ortodoksien yhteiskunnallista asemaa voitaisiin nimittää jopa epäkiitolliseksi altavastajaan positioksi, jossa aloite tuli valtaenemmistön suunnasta ja ortodoksien tehtäväksi jäi sitten pyrkiä eri tavoin todistamaan suomalaisuutensa, kansalliskelpoisuutensa. Nimenomaan tämä isänmaallisuuden todistamisen paine ja sitä seurannut todistamisen tarve on ollut sellainen yksi pitkän linjan ilmiö, ja sillä oli ulottuvuutensa oikeastaan aika lailla kaikilla elämän ja yhteiskunnan osa-alueilla. Tämä hyväksytyin paikan hakemisen ja isänmaallisuuden todistamisen taakka on tuntunut muun muassa juuri siinä, miten ortodoksisuus on ilmentynyt fyysiseen todellisuuteen, vaikkapa rakennushankkeitten kautta, ja sillä on ollut myös merkitystä ortodoksien minäkuvaan, siihen, millaisena ortodoksit ovat kokeneet itsensä osana suomalaista yhteisöä, kansaa. Vaikka identiteettejä on tietysti yhtä monta kuin yksilöäkin, kuitenkin väittäisin, että ortodoksisuuden nojalla kiusatuksi tuleminen on vaikuttanut monien minäkuvaan haitallisesti, ja poikkeavuus on ainakin jossain määrin rakentunut osaksi käsitystä itsestä.

Toisaalta tämä suomalaisuuden todistamisen tarve ja paine on kuitenkin myös katkennut pitkän linjan ilmiö, ja siihen johtivat monet yhtäaikaiset prosessit ortodoksiyhteisön sisällä ja suomalaisen yhteiskunnan yleisessä kehityksessä. 1900-luvun lopulla tultiin siihen tilanteeseen, jossa ortodoksien olemassaolon ehdot olivat muuttuneet ja todistelun tarve jäi syrjemmälle, ja se on tietysti johtanut tähän, että aivan nämä viimeiset vuosikymmenet kirkon kehitys on voinut edetä ja toteutua selkeästi kirkon omista olemassaolon perusteista lähtien, kuten esimerkiksi Timo Hirvosen väitös⁴ EPL:n kehityksestä osoittaa.

Piispa Arseni: Minulle tuli mieleen, että kun kansallistuttamiskomitea kiinnitti huomiota ulkoisiin muotoihin, niin kieli jäi silloin huomiotta. Teuvo Laihtilan alustuksessa tuli esille, että suomen kieli oli se kansallinen kieli, eikä suinkaan karjalan kieli. Siinä mielessä on aika merkillistä, mihin suuntaan nyt ollaan menossa, kun jo ammoin menetettyä koetetaan palauttaa. Nythän on herännyt kova into karjalan kielen elvyttämiseen, vaikka tosiasiaa juna

⁴ Timo Hirvonen, Suomenkielinen ennenpyhitettyjen lahjain liturgia – kirkkopoliittikan pyöresteistä liturgiseksi liikehännäksi. Joensuu. Itä-Suomen yliopisto 2017. (toim. huom.)

on mennyt jo, ja se on mennyt aikoja sitten. Olisi pitänyt kiinnostua siitä jo 1920–30-luvuilla, nyt on aivan varmasti myöhäistä.

Toinen kiinnostava seikka tuosta Hanna Kempin alustuksesta – siinä vaiheessa, kun pyhäkköjä uudistettiin, oli länteen emigroituneitten ortodoksien piirissä pinnalla uusortodoksinen ajattelu, teologia ja näkemykset, joiden pohjalta ”löydettiin” ikonit uudestaan. Mutta niitä ei missään nimessä voitu löytää Karjalasta, koska ne olivat siellä niin venäläisiä ja realistisia. Myöhemminkin hämmästyttää, että miten 1950-luvulla se ajattelu nielaistiin kokonaisuena, vailla mitään kritiikkiä, ajatellen että ikään kuin muka 1950-luvun ortodoksit olisivat ymmärtäneet niitä ikoneita, jotka eivät olleet realistisia, jotka eivät esittäneet Jumalansynnyttäjää sellaisena ylimaallisen kauniina naisena, jota katsoessa ajatukset eivät tule johonkin maalliseen, vaan johonkin tämän maailman ulkopuolella olevaan.

Pekka Metso: *On kiinnostavaa pohtia kysymyksiä ”mitä jos?” tai ”entä jos ei sitenkään?” Tämän seminaarin aikana on kuultu monesta sellaisesta tilanteesta, jossa asiat olisivat voineet mennä toisella tavalla. Mitä ortodoksiselle kirkolle olisi tapahtunut, jos vuoden 1918 asetusta ei olisi annettu? Mitä muuta olisi voinut käydä jossain toisessa vaiheessa, mistä asiat olisivat kääntyneet aivan toiseen suuntaan? Pyytäisin teitä kuvittelemaan jonkin ”vaihtoehtoisen todellisuuden” ja jonkin sen konkreettisen ilmentymän!*

Mika Nokelainen: Ahti Karjalainen murjaisi aikanaan, että ennustaminen on vaikeaa, varsinkin tulevaisuuden, mutta on tuo menneisyydenkin ennustaminen aika hankalaa! – Siellähän oli monenlaista ihan oikeata yritystäkin, heimokirkosta alkaen. Yksi aihe, jota ainakin keskustelun tasolla ja ilmeisesti joillakin tasoilla vähän vakavamminkin pohdittiin, oli, että entä jos olisikin tehty niin (kuten Setälä ja hallitusvalta perimmältään alkuvaiheessa toivoivat), että olisikin julistauduttu itsenäiseksi kirkoksi. Muun muassa Kusti Repo kirjoiteli tästä Helsingin Sanomissa ja veikkaili muistaakseni näin, että ”kyllähän siitä rutina tulisi, mutta kyllä se siitä tasaantuisi ajan oloon”, ja hän oli muistaakseni nostavinaan joitakin esimerkkejä, joista yksi taisi liittyä Georgian kirkkoon. Eli yksi periaatteessa ajateltavissa oleva vaihtoehto olisi voinut olla, että Suomen ortodoksit olisivat jotenkin yksipuolisella, omalla julistuksellaan enemmän tai vähemmän hallitukseen tukeutuen julistautuneet itsenäiseksi, autokefaliseksi kirkoksi. Arvelen, että siitä olisi ortodoksisen kirkkoperheen sisällä noussut aikamoinen pauhina ja mäyhinä, ja näinköhän sitten me pi-

täisimme tässä tietynlaista satavuotisjuhlaa, ortodoksisen kirkon valtaviiran hyljeksimänä ja skismaattisena pitämänä kirkkona.

Piispa Arseni: Tästähän on esimerkki, Makedonian ortodoksinen kirkko, joka on uskaltanut tekemään tämän. Minä ajattelen, että meille olisi käynyt samalla tavalla kuin mikä on tilanne Ruotsissa tänä päivänä, eli etnisistä ja kielellisistä lähtökohdista lähtien olisi erilaisia kirkollisia ryhmittymiä, täällä olisi monta patriarkaattia. Täällähän on monia ryhmiä, varmaan romanialaiset olisivat omanaan, venäläiset omanaan, ehkä Konstantinopolin patriarkaatti, ja niin edespäin. Ja sitten jos haetaan muita asioita, jotka olisivat voineet viedä kirkkoa eri suuntaan, niin kyllähän se olisi vaikuttanut ratkaisevasti esimerkiksi pappisseminaarin syntyyn, jos Solntsevillä ei olisi ollut sitä tupakka-askia.⁵ (**Pekka Metso:** Onneksi hän tupakoi, näin jälkepäin ajatellen!) – Tai hän oli viemässä jollekin toiselle, hyvänä ihmisenä, tupakka-askia, vaikka hän itse ei tupakoinut. (**Mika Nokelainen:** Tässähän alkaa olla pyhimyslegendan aineksia!)

Hanna Kemppi: Ajattelin vähän tuota samaa, ensinnäkin heimokirkkohankehan nyt tietenkin tunnetaan, mutta mietin sitten toista vaihtoehtoa, että mitä tapahtui niille muille Venäjän imperiumin reuna-alueiden kirkoille, jotka eivät muodostaneet itsenäistä kirkkoa, eli esimerkiksi vaikka metropoliitta Evlogin johtamaa Länsi-Euroopan eksarkaattia, eivätkös he kuuluneet alun perin Konstantinopoliin – eli olisivatko Suomen ortodoksit ehkä sitä kautta mahdollisesti voineet liittyä Konstantinopolin patriarkaattiin.

Teuvo Laitila: Minun on vähän vaikea ajatella sitä, että tätä asetusta ei olisi annettu, koska se koko ilmapiiri oli niin tämän suuntainen, mutta voimmehan me tietysti leikkiä sillä ajatuksella, että pappisseminaari olisi perustettu, mutta sitten ei olisi annettu kirkkokunnalle juridista asemaa, jolloin vaihtoehdoksi olisi jäänyt vaikka että Moskovassa olisivat päättäneet antaa autonomian, jolloin tänne olisi jäänyt sellainen paradoksi, että meillä olisi ollut pappisseminaari, joka opettaa suomeksi kirkkokuntaa, joka kuuluu Moskovan patriarkaattiin. Se olisi varmasti ollut kansallisesti aika hankala tilanne ja olisi voinut johtaa jakautumiseen etnisiin kirkkoihin Ruotsin esimerkin mukaan. Tietysti

⁵ Anekdotin mukaan rovasti Solntsev hahmotteli suunnitelman pappisseminaarin järjestämisestä kiireessä tupakka-askin kanteen. (toim. huom.)

tässä voi ajatella, että jos kirkko olisi ollut kovin Moskova-myönteisesti suuntautunut, tämä Hanna Kempin alustuksessaan esittämä skenaario olisi voinut toteutua laajemmassa mitassa, eli että ei olisi pantu matalaksi vain sotilas-kirkkoja vaan olisi tehty muutenkin samalla tavalla, analogisesti kuin Neuvostoliitossa, eli pantu kirkkokunnan johtaja kotiarestiin ja pakotettu hänet allekirjoittamaan samanlaisen yhteistyösopimuksen kuin minkä patriarkan sijaisen sijainen Sergei, entinen Suomen arkkipiispa, allekirjoitti vuonna 1927, jossa hän antautui täysin – jos vähän kärjistän – bolshevikkihallitukselle. Lopputuloksena meillä olisi ollut joko maanalainen ortodoksinen kirkko tai sitten sellainen kirkko, joka olisi ollut vielä enemmän rähmällään Suomen hallituksen suuntaan kuin mitä se *de facto* oli, koska asetus jätti sille kuitenkin joitakin toimintamahdollisuuksia.

Juha Riikonen: Jos leikittelisimme vaikka sillä, miten olisi voinut käydä (ja läheltähän se piti, että kävikin), kun vuoden 1945 alusta lähtien arkkipiispa Hermanista lähtien oltiin sitä mieltä, että Moskovan vaatimukset ovat oikeutettuja (eli Moskovasta tuli vaatimus, että Suomen ortodoksit piti liittää takaisin Moskovan patriarkaatin yhteyteen eli että yhteys Konstantinopoliin oli täysin väliaikainen). Sitähän ruvettiin suunnittelemaan, suomalaiset olivat tosin vähän varovaisia siinä, mikä osoittautui varmastikin siunaukseksi. Mutta jos olisi käynytkin niin, että olisi vaikka ollut poliittista painostusta, tai kirkkokunta itse halunnut liittyä Moskovaan, niin mitä sitten olisi tapahtunut kirkolle. No, tutkijan on tietysti vaikea lähteä arvuuttelemaan, mutta aikalaiskuvauksissa jo oli tätä, siellä arvuuteltiin että ”mitäs jos kuitenkin”. Siellä oltiin sitä mieltä, että osa kirkosta olisi Moskovan yhteydessä oleva kirkko, ja osa pysyisi Konstantinopolin yhteydessä. Se aika vuodesta 1923 vuoteen 1945 oli kuitenkin pitkä, ja se oli todettu erittäin hyväksi ajaksi, koska sehän oli melkein autokefalia tai käytännössä olikin autokefalia, ja samaa ei varmaan Moskovasta olisi annettu. Ja sitten varmaan, kuten on jo monta kertaa todettu, olisi osa ryhmittäytynyt kansallisuuksittain, eli samalla tavalla kuin Ruotsissa.

Heli Kananen: Kuten on kuultu, aineksia olisi ollut monenlaisiin lopputulemiin. Mitä olisi kirkolle tapahtunut, jos asetusta ei olisi annettu? Asemahan olisi voinut järjestyä esimerkiksi uskonnollisen yhdyskunnan statuksella. Se olisi tietysti ollut alenema kirkon yhteiskunnalliseen asemaan, joka oli kui-

tenkin aiemmin ollut tsaarinvallan turvaama. Kyllähän tämä 1910-luvun loppu ja 1920-luvun alussa luotu lainsäädäntö turvasi kansallishenkisiksi itsensä identifioinneille ortodokseille tilaa luoda kirkkoa, joka sopi sitten myös luterilaisen yhteiskunnan asettamiin rajoihin. Ja ilman näitä säädöksiä tilaa kansallishenkisenkään ortodoksisuuden rakentamiselle ei kiistatta olisi ollut. Sitten minulle tuli mieleen myös se, että varsinkin 1920-luvulla sisällissodan jälkeen mutta myös 1930-luvulla oli Suomessa hyvin voimakkaita vastakkainasetteluja, ja sieltä nousi myös ajatus aikakauden rotuhygieniaopeista, ja ne olisivat voineet kohdistua voimakkaammin ortodokseihin siinä sisällissodan jälkeisessä ilmapiirissä, mikäli tätä asetuksen luomaa olemassaolon oikeutta ei olisi ollut. Sen perinteisen, stereotyyppisen kuvan mukaan luterilainen väestö noin keskimäärin piti ortodokseja likaisempina ja epäsiistimpinä. Ja tämän kaltaiset leimat olivat syrjintäperusteita. Voiko jopa ajatella, että jossain tietyssä tilanteessa näistä leimoista ei olisi ollut hyvin pitkä matka käytännön toimiin, jos olisi tilanne jollain tavalla kärjistynyt?

Vielä jatkan hieman edellisestä kommentistani, että jos asetusta ei olisi ollut (ja se on ollut turvaamassa myös erilliskorvauslakia jälleenrakennukseen), niin sehän olisi ollut johtamassa ortodoksista kirkkoa yhdyskunnan asemaan, ja tämä taas olisi johtanut siihen, että useimmat ortodoksit olisivat vaihtaneet kirkkoa. Esimerkiksi siviilirekisterihanke, jossa ihan vakavissaan pohdittiin ortodoksien siirtämistä siviilirekisteriin (komiteanmietintö), oli myös sellainen tekijä, mistä ortodoksit olivat sitä mieltä, että mieluummin liittyvät luterilaiseen kirkkoon kuin siirtyvät pakanoitten rekisteriin. Väestökirjanpito-oikeuden poistaminen ortodoksiselta kirkolta olisi siten vaikuttanut entisestään vähentävästi jäsenmäärään.

Juha Riikonen: Saanko sanoa vielä yhden vaihtoehdon. 1920-luvulla tai juuri silloin kun Suomen ortodoksisen kirkon asemaa pohdittiin, yhtenä vaihtoehdona tuotiin esille myös Puolan katolinen kirkko, eli siirrettäisiinkö Suomen ortodoksit Puolan katolisen kirkkoon!

Maria Takala-Roszczenko: *Sata vuotta on todella pitkä aika ja yhteiskunta on muuttunut valtavasti tänä aikana, ja niin on myös kirkko. Voiko Suomen ortodoksisista kirkkoa tänä päivänä pitää samana kuin kreikkalaiskatolista kirkkokuntaa vuonna 1918. Mikä on muuttunut, mikä pysynyt samanlaisena? Mikä ero tai yhtäläisyys on mielestänne kaikkein tärkein?*

Teuvo Laitila: Vastaus on kyllä ja ei. Yksi ero on tietysti se, että vuonna 1918 tai ainakin vähän sen jälkeen, kun tilanne oli hiukan rauhoittunut, ortodokseista valtaosa asui suhteellisen lähellä toisiaan, oli siis alueellinen ortodoksinen keskittymä, joka luo tietysti jonkinlaisen vahvemman perustan käsitykselle omasta identiteetistä, koska se on tietenkin sosiaalinen ilmiö – kukaan ei rakenna identiteettiä muuta kuin suhteessa johonkin, ja jos se ”johonkin” löytyy lähiympäristöstä, on paljon helpompaa olla. Eli tämä nykyinen tilanne, joka on jonkinlainen diasporatilanne, eli haja-asutusta enimmäkseen, asettaa aivan erilaisia haasteita ortodoksina ihan käytännön tasollakin – en puutu erilaisten palvelusten ja opetusten järjestämiseen vaan ihan arkielämäänkin –, sitä ei ehkä korvaa pelkästään tällainen virtuaalitodellisuus, joka tietysti antaa uudenlaisia mahdollisuuksia identiteetinkin rakentamiselle.

Toinen ero on se, mikä täällä on pariinkin kertaan jo tullut eri puheen- vuoroissa esille, että tänä päivänä etnisesti suomalaisen, karjalaisen, tai suomalaiselta näyttävän ortodoksin ei enää tarvitse todistaa identiteettiään, sitä ei enää aseteta automaattisesti kyseenalaiseksi, että ortodoksi voi olla suomalainen, vaan se kysymys on siirtynyt enemmän, yhtäältä tietysti muihin uskonnollisiin ryhmittymiin ja uudempiin pakolaisiin (nyt ei enää puhuta Karjalan pakolaisista niin kuin 1920-luvulla), ja sitten toisaalta ortodoksisen kirkon sisälle. Täällä viitattiin siihen, että sata vuotta sitten oli jo useampia kieliä ja kulttuureja ja alaryhmiä ortodoksisuuden sisällä. Siinä vaiheessa sitä monikulttuurisuutta ei juuri ajateltu, vaan pyrittiin siihen, että kaikkien pitää omaksua suomalainen kulttuuri, suomalainen ortodoksisuus, mitä ikinä se sitten onkin. Tänä päivänä sekä kirkko itse että yhteiskunta lähtevät enemmän monikulttuurisuudesta ja siitä, että meillä on yksi kirkko, mutta sen sisällä voi olla monenlaisia kielellisiä ja kulttuurisia perinteitä, mutta toisaalta sitten minä vaan pelkään niitä ennakkoluuloja ja epäluuloja, joita kohdistuvat vaikka sanotaanko Lähi-idästä tuleviin ihmisiin (koska osa heistähän on kristittyjä ja tästä osasta osa ortodokseja) – voi olla, että nyt aletaan sitten epäillä suomalaisen ortodoksisen kirkon sisällä jotain ryhmittymää tai sitten ortodoksisen kirkkoon kohdistuu paineita, että teidän pitää nyt suomalais- ta nämä ulkomaalaiset sisällänne. Nämä ovat minusta ne kaksi merkittävä eroa.

Tietysti seurakuntarakenne, liittyen diasporatilanteeseen, on erilainen tänä päivänä, koska meillä on paineita kasvattaa seurakuntien maantieteellistä kokoa, mikä ruokkii enemmän diasporatilannetta ja voi aiheuttaa identiteet- tiongelmiä kasvua osittain. Siinä mielessä tarvittaisiin jotakin toimenpiteitä,

joilla tätä tilannetta voisi parantaa. Luulen, että ihan tällaiset seminaaritkin voivat olla tarpeellisia ja ylipäätään keskustelu siitä, miten tämänhetkiseen tilanteeseen on tultu, ettei ajatella automaattisesti, että tämä on ollut hyvä ja myönteinen kehityskulku ja valtio on ollut kauhean höveli meitä kohtaan, ja kaikkea muuta – tämä narratiivi kannattaa ehkä kumminkin purkaa ja miettiä, mitä kaikkea on loppujen lopuksi tapahtunut ja mistä me voidaan olla iloisia ja missä kannattaa katsoa peiliin ja mitä ehkä tulevaisuudessa kannattaa tehdä toisin. Eli valtakulttuurin tarjoamien erilaisten trendien tarkempi pohtiminen, eli ei vain niin että ”Solntsev tapaa Setälän ja molemmat ovat yksimielisiä” – tähähän on niin kuin metafora siitä, miten tilanne haluttiin nähdä vuonna 1918 ja 1928 ja 1938 vielä. Mutta ei meidän tarvitse nähdä sitä välttämättä näin, sen voi purkaa useammaksi kysymykseksi: Miksi ihmeessä hän lähti ylipäänsä tällaista ajamaan, olisiko ollut muita vaihtoehtoja, ja olisiko tänä päivänä muita vaihtoehtoja.

Juha Riikonen: Onko tämä kirkko sama kuin sata vuotta sitten? No kyllä periaatteessa on, mutta samalla kun yhteiskunta on muuttunut, kirkko on onneksi muuttunut mukana. Varmaan joku identiteettiin liittyvä asia on sellainen aika hyvin säilynyt, ja kirkko on itse ollut se koossa pitävä tai se yhdistävä voima, joka yhdistää sen sata vuotta sitten olleen kirkon ja tämän päivänä kirkon, tarkoitan siis osallistumista jumalanpalveluksiin, kokemusta liturgisesta elämästä – ainakin aktiiviset kirkon jäsenet varmaankin tuntevat kirkollisen identiteettinsä aika samalla tavalla nyt kuin sata vuotta sitten. Siitä, mikä on hyvin erilaista, tulee ainakin mieleen se, että sata vuotta sitten tämä oli pienen pieni kirkko, eikä edes itsenäisenkään vielä, mutta nykyään ortodoksinen kirkkohän on kokoonsa nähden erittäin paljon esillä kansainvälisesti ja muutenkin, eli tapahtunut muutos on huikea.

Yleisökeskustelua

Sirkka Vepsä: Onneksi kulttuuria on määritelty, että se on muuttuva prosessi, niin myös kirkollinen kulttuuri, eli se elää eikä koskaan pysähdy. Meillä on takana isoja murroksia kirkossa, ja siihen kuuluvat myös nämä sotien aiheuttamat murrokset. Kun Raja-Karjalan karjalankielinen ortodoksinen väki lähti – sai lähteä – äkkilähdöllä silloin extreme-matkalle, junamatkalle, ei monellakaan ollut mitään muuta identiteettinsä tukena tai kulttuurinsa takeena

kuin pelkkä ikoni, jos sitäkään. Ja tavallaan nyt tämä hetki, missä olemme, on jollakin tavalla homogeenisempi, jollakin tavalla edelleen heterogeeninen, eli tämä silloisen kirkollisen väestön enemmistö on tottakai ollut vahvempi identiteetiltään, koska on – tämä tuli jo esille – asuttu lähekkäin eikä satojen kilometrien välimatkojen päässä. No, se oli yleinen kommentti, ja tavallaan siihen liittyen siitä, että täällä Isä Esipaimen sanoi, että karjalan kielen juna meni jo. – Ehei, ei se mennyt, se vain muutti aikatauluun.

Mika Nokelainen: Ja Ylekin aloitti karjalankieliset uutislähetykset justinsa.

Piispa Arseni: Ehkä sinä tiedät montakin perhettä, mutta minä en tiedä enää yhtään perhettä, jossa puhuttaisiin karjalan kieltä. On ikävää, etteivät vanhemmat ole halunneet välittää kieltä lapsilleen.

Sirkka Vepsä: Se on sellainen tragedia, että sitä ei ole koulussa tullut eikä kotonakaan ole voinut puhua oikeastaan kuin suljettujen ovien takana.

Piispa Arseni: Niin, eihän se ole mikään iloinen asia, että kieli menetetään.

Heli Kananen: Katri Komulainen on muistaakseni kirjoittanut tästä identiteetti muutoksesta, miten se tapahtui jo evakkomatalla. Kotona Karjalassa omattu myönteinen identiteetti käytännössä muuttui evakkomatkan, junamatkan aikana muutamassa päivässä, tai viikossa, ja tilalle tuli se usein jollain tapaa negatiivinen identiteetti, jonka paikalliset löivät vieraisiin ja suojaa tarvitseviin tulijoihin. Tutkija kuvasi tätä identiteetin muutosprosessia nimenomaan erään haastateltavansa kokemusten kautta. – Ja sitten vielä lisään siihen kieliasiaan, että miksei ole puhuttu: se oli yksi pilkan aihe, siksikin hän se jäi pois.

Arkkimandriitta Sergei: Mika Nokelainen tässä kertoi, että hallitus vaikutti piispanvaaliin, jäin vain miettimään, että oliko siinä jotakin muutakin; piispa Arseni sanoi, että 1980-luvulle saakka presidentti vahvisti tämän vaalin; tietysti jos olisi tullut joku venäläinen siihen niin varmaan sitä ei olisi vahvistettu – mutta oliko siinä jotain muuta sitten?

Mika Nokelainen: Asetuksen säännöksissä piispan valintaprosessi oli sellainen, että paitsi että sen pääteipsteen ja valinnan ja nimityskirjan antoi valtio

(tämähän oli muuten vanha juttu, siis presidenttihan nimitti luterilaisen kirkon piispat vielä 1990-luvulle asti, että ei siinä sinänsä mitään erikoista ollut), tässä ortodoksisen kirkon tilanteessa hallituksen edustaja saattoi ottaa osaa piispan ehdolle asetteluprosessiin, eli siellä sai olla hallituksen edustaja läsnä. Sehän tietysti takasi mahdollisuuden, että jos käytiin ehdottelemaan sopimatonta ehdokasta, hallituksen edustaja saattoi heti ilmoittaa, että ei muuten käy! Ja kun apulaispiispaa sitten valittiin vuonna 1919, siinä valintaprosessissa nimenomaan E. N. Setälä oli läsnä ja kuultuaan ehdokkaan nimen hän ilmoitti, että jos tämä tulee ehdolle, sen hallitus tulee hyväksymään. Kyllähän tämä tietysti antoi sellaisen peukaloruuvun päästä säätämään kirkkokunnan keskeisimpien viranhaltijoiden ja esipaimenten valintaa. Ja tämä oli tietysti ajatuskin, että piispaksi ei pääse ”lurahtamaan”, niin sanotusti, kuka sattuu.

Piispa Arseni: Se piispaksi vihkiminenhän tapahtui Konstantinopolissa ja tietääkseni, ei ainakaan mitään dokumenttia ole säilynyt siitä, että Herman Aavia olisi koskaan vihitty sen paremmin munkiksi kuin viitankantajamunkiksikaan, eli hänet on vihitty vain piispaksi.

Johannes Karhusaari: Siihen piispanvaaliin liittyen, muistan että Paasikivi olisi 1920-luvulla arvostellut sitä asetusta, siis että arkkipiispan vaalin vahvistaminen tapahtuu Konstantinopolissa, siis että kuinka Suomen ulkopuolinen viranomainen puuttuu Suomen arkkipiispan vaaliin, eli Konstantinopolissaan järjestetään nytkin tietyllä tavalla arkkipiispanvaali niistä ehdokkaista, joita Suomesta on lähetetty.

Piispa Arseni: Siellä tapahtuu vaali sen vuoksi, että kanonit täytettäisiin, koska nimenomaan maallikot eivät voi olla kirkon järjestyksen mukaan valitsemassa piispaa, vaan piispan valitsevat piispat, ja sen vuoksi piispojen synodi siellä asettaa ehdolle täältä kirkolliskokouksen valitseman arkkipiispan, ja panee vastaehdokkaaksi kaksi piispaa tai arkkimandriittaa, ja tietenkin kaikki suljetulla lippuäänestyksellä äänestävät sen, joka on täällä valittu. Mutta tämä on tapahtunut kaikkien meidän arkkipiispojen kohdalla, ja tulee tapahtumaan jatkossakin.

Johannes Karhusaari: Vielä 1970–80-luvuilla uskonnonopettajat ja papit puhuivat aina että ”tämä on salmilainen ja tämä Suistamolta ja tämä Hyrskylän mutkasta” ja aina mainittiin nämä erilaiset sukujuuret. Nyt helsinkiläiset

nuoret ortodoksit puhuvat, että ”ootsä Kontulasta vai ootsä Helsingistä vai Mellunmäestä vai Lauttasaaresta”, ei niitä kiinnosta yhtään mikään tällainen tausta missään Laatokan Karjalassa tai Vienan Karjalassa.

Pekka Metso: Tähän kommenttina – muutama vuosi sitten keräsin uskontokasvatuksen aineistoa suomalaisilta vanhemmilta, jotka kasvattavat tai ovat kasvattaneet ortodoksisia lapsia tai lapsenlapsia (ikähaarukka oli laaja). Sain vajaa 50 kirjoitusta – *yhdessä* mainittiin karjalaisuus uskontokasvatuksen yhteydessä, ja sekini liittyen ruokiin eli karjalaisiin perinneruokiin. Ja kun mennään muutama vuosikymmen taaksepäin, niin silloinen Helsingin metropoliittia Tiihon aloitti saarnansa: ”Hyvät karjalaiset!” Uspenskin katedraalissa, jossa oli tietysti paljon muitakin kuin karjalaisia. Sellaisesta karjalaisuuden keskeisyydestä on kyllä siirrytty johonkin uudenlaiseen tilanteeseen; en halua arvottaa tätä mitenkään, onko suunta parempi tai mitä, mutta aika raju muutos on tapahtunut. Ja vielä henkilökohtainen muisto, kun tulin tänne opiskelemaan ja menin ensimmäistä kertaa ponomariksi vigiliassa pyhän Nikolaoksen kirkkoon ja siellä oli edesmennyt Viktor Railas toimittamassa, ja hän tervehti minua ensimmäistä kertaa ja kuuli, että olen uusi seminaarilainen, ja kysyi: ”Mistä olet kotoisin?” Vastasin: ”Kouvola.” ”Niin, mutta *mistä* olet kotoisin?” Minullahan oli valttikortti, karjalaiset juuret, jotka on kyllä peitetty silloin evakkotaipaleen jälkeen enkä niistä olen paljoa itse tietoinen, mutta sanoin: ”Viipurista”. – ”Aha.” Sekään ei ollut oikea vastaus eli joku näistä edellä mainituista, vaikka oli sentään piispallinen kaupunki.

Mikko Sidoroff: Onko valtiovaltaa koskaan kaduttanut, että se tuli antaneeksi tämän asetuksen? Olisiko ollut helpompi jättää se asetus antamatta? Ei olisi tullut tällaisia kiusallisia kiistoja Itä-Karjalassa sotilashallinnon aikana, tai muuten, koska olisi ollut vahva yhtenäiskulttuuri. Näkyykö siitä keskustelua joskus 1920-luvulla? Mika Nokelainen puhui siitä, että eduskunnassa oli jonkin verran vastustusta kirkkoa kohtaan, mutta kaduttiko valtiota?

Mika Nokelainen: Niitä toisen maailmansodan kastamiskiistoja ja muita ei tietysti Paasikiven ja kumppaneiden aivoitusten kannalta pitänyt ollenkaan tulla, koska Itä-Karjala piti liittää jo siinä vaiheessa Suomeen ja siitä piti tulla suomalaista maaperää. En ole havainnut katumista siitä, enkä ole huomannut missään niissä keskusteluissa (ja aika laajasti olen sitä lähdeaineistoa käynyt läpi), että kukaan oikein tosimelessä siinä tilanteessa, kun kirkko todella oli

hädänalaisessa asemassa, olisi esittänyt, että ”annetaan selvitä, miten pystyy, ei sormeakaan nosteta”. Mutta sitten liittyen niihin eduskuntakeskusteluihin, mitä niin sanotun valtuuslain yhteydessä käytiin siinä porvarillisessa tynkä-eduskunnassa, josta sosialistit oli tapettu tai siivottu pois, vuosi sisällissodan jälkeen, siinäkin se kritiikki liittyi kirkon rooliin venäläistämispoliitikassa, että se pitää hoitaa pois päiväjärjestyksestä nimenomaan niin, että papisto suomalaistetaan ja siivotaan venäläiset sieltä pois, ja sitten toisaalta siten, että katkaistaan side Venäjälle. Ja niin kuin tässä on moneen kertaan todettu, oltiin pettyneitä, että Konstantinopoliin jouduttiin, mutta se oli kumminkin paljon parempi vaihtoehto kuin se, että olisi jääty Venäjän yhteyteen. Ne, jotka sitä ovat harmitelleet tai katuneet, ovat enemmän näiden yksityisten kreikkalais-katolisten seurakuntien eli siis Moskovan patriarkaatin alaisten seurakuntien toiminnassa mukana olleita, mutta valtiovallan puolella en ole havainnut tällaista.

Pekka Metso: Juha Riikonen, kun mainitsit että poliittinen suhdanne muuttui 1940-luvulle tultaessa ja kirkon piirissä ja myös valtiovallan edustajien keskuudessa ajateltiin, että ehkä Moskovaan liittäminen voisi ollakin mahdollista – näetkö tässä mitään liittymäkohtia tähän, mitään katumusmentaliiteettiä tai uudelleen arviointiin liittyviä näkemyksiä?

Juha Riikonen: Aika vaikea on sellaista todeta. Jos Suomen ortodoksinen kirkko olisi haluttu liittää takaisin Moskovaan, valtiovallan kannalta oli pelkästään myönteistä, että oli tämä asetus annettuna – sillä olisi ehkä voinut jonkin verran pelata. Mutta en kyllä minäkään ole missään kohdannut sitä, että olisi kaduttu sen antamista, vaikka varmaan rahaa on pitänyt paljon panna Suomen ortodoksiseen kirkkoon valtion puolelta.

Heli Kananen: Jos ajatellaan 1940-luvun tilannetta, ehkä siviilirekisterihanke olisi voinut olla viite aseman minimoimispyrkimykseen. Siinä jatkosodan aikaisessa tilanteessa, jolloin komitea asetettiin, oli tietysti vähän toisenlainen perspektiivi asioihin kuin vaikka aikaisemmin. Jos sitten tuodaan huomio 1940-luvulla tapahtuneeseen seka-avioliittojen yleistymiseen sekä siihen, että seka-avioliitoissa 1940-luvun lopulla peräti yli 80% lapsista kastettiin luterilaiseen kirkkoon, niin tämä kehityshän toteutti luontaisesti aseman minimoimista, jos sellainen muutostavoite olisi taustalla vaikuttanut.

Johannes Karhusaari: Liittyen näihin yksityisiin seurakuntiin, ne kuuluivat vuoteen 1945 Ekumeenisen patriarkaatin venäläisen eksarkaan alaisuuteen, ja vuonna 1945 Moskova kaappasi ne, eli vasta siitä lähtien ne ovat olleet Moskovan alaisia.

Juha Riikonen: Se oli mielenkiintoinen tilanne, siis Ranskassa olevat venäläiset kuuluivat Ekumeeniseen patriarkaattiin aivan niin kuin Suomen ortodoksinen kirkko, mutta ehtoollisyhteyttä ei ollut – vuonna 1933 ilmoitettiin, että ei ole ehtoollisyhteyttä näiden kanssa, vaikka siis kuuluttiin samaan patriarkaattiin.

Sophie Capdeville: Rohkenen huomauttaa, kun kuulin, että Suomen ortodoksinen kirkko on hyvin esillä ulkomailla – minä tulin 30 vuotta sitten Ranskasta, äitini oli sveitsiläinen, ja voin vain sanoa, että Suomen ortodoksisesta kirkosta en tiennyt kovinkaan paljon Ranskassa enkä Sveitsissä, vaikka meillä on edustaja siellä Genevessä. Tutustuin Suomen ortodoksisen kirkkoon juuri isä Heikki Huttusen kautta.

Pekka Metso: Ehkä kokoluokkaan nähden suhteellisen hyvin tunnettu, voi tarkoittaa myös, että absoluuttisesti arvioituna huonosti tunnettu!

Pekka Metso: *Edellisissä kysymyksissä on muun muassa pohdittu, mitä eroja ja yhtäläisyyksiä vuoden 1918 ja vuoden 2018 Suomen ortodoksisilla kirkoilla on toistensa kanssa. Nyt voitaisiin siirtyä vuoteen 2018. Pyytäisin arvioimaan sitä, mikä merkitys tällä satavuotisella perinnöllä on tässä ja nyt. Mitä suomalaisen yhteiskunnan kannalta merkitsee, että ortodoksinen kirkko – tällaisena kuin se on – on olemassa? Mitä se merkitsee yhtäältä suhteessa yleisortodoksisen maailmaan, ja toisaalta, paikallisesti, yhteiskunnallisesti, ekumeenisesti?*

Piispa Arseni: Tämä asetus on vaikuttanut siihen, että meillä on yksi, organisoitunut kirkko Suomessa. Jos sitä ei olisi ollut, se olisi diasporakirkkojen kaltainen, eli täällä voisi olla eri ryhmittymiä, eri patriarkaatteja toimijoina. Täällä on tietysti Moskovan patriarkaatilla pari seurakuntaa, mutta luulen, että hajaannus olisi suurempi, jos tuota vuoden 1918 asetusta ei olisi ollut. Sotien seurauksena kirkolla on varsin suuri merkitys, vaikka se ei olekaan missään enää yhtenäinen kulttuuri sillä tavalla, että tietyllä paikkakunnalla asuisi vain ortodokseja (esimerkiksi Ilomantsihan on aiemmin sellainen ol-

lut), mutta ortodoksisen kirkon merkitys Suomen uskonnollisessa kentässä on tätä väkimäärää suurempi. Eihän meitä ole kuin sen verran kuin jossakin rapaisessa pienessä venäläisessä kylässä! (**Pekka Metso:** Tai Kouvolassa – se on aina hyvä vertauskuva – että mitä tapahtuu Kouvolassa, se tapahtuisi Suomen ortodoksisessa kirkossa – mitä voidaan kouvolaalaisilta vaatia?) – Ehkä kouvolaalaisista poiketen, sellainen itsetunto on kasvanut aika korkealle meidän paikalliskirkossamme, että monessa asiassa kuvitellaan, että me olemme jotain lipunkantajia ja muun ortodoksisen maailman, niiden satojen miljoonien, pitäisi muuttaa se elämäntapansa, jumalanpalvelukset, kaikenlaiset käytännöt siksi mitä meillä on. Eikä ajatella, että meidän ehkä pitäisi ottaa toisista esimerkkiä. Sitten tietysti kyllähän tässä suomalaisessa kirkollisessa kentässä ortodoksinen kirkko on merkittävä ekumeeninen vaikuttaja ja oikeastaan esimerkkikin sillä tavalla, että tiettyjä kirkollisia tapoja on myös valtakirkkokin omaksunut.

Mika Nokelainen: Tässä on sivuttu monta kertaa sitä, että ortodoksien integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan on ollut enemmän tai vähemmän hankalaa. Ehkä semmoisen pienen lisäyksen siihen tekisi, että se on ollut vaikeaa ehkä kyllä karjalaisilla laajemminkin, siis myös niillä Kannaksen luterilaisilla, jotka lähtivät evakkotaipaleelle ja asettuivat muualle Suomeen. Ihan herkkua sekään ei ollut, ja se on tätä samaa ilmiötä. Tiedän sen hyvin, koska olen itse pesunkestävien pyhäjärveläisevakkojen poika, jotka sieltä 16–17-vuotiaina viimeisen kerran sitten lähtivät kesällä 1944.

Nykyään ortodoksisen kirkon asema Suomessa minun mielestäni on jotenkin itsestään selvä. Se on suomalaiseen yhteiskuntaan oleellisena osana kuuluva, sitä ehdottomasti rikastuttava, vähän eksoottinen, näkyvä, kuuluva, ja jollakin merkillisellä tavalla aika suosittukin tekijä. Ottaen huomioon sen, mikä on sen kirkkokunnan koko, joka on siis vähän yli 60 000 jäsentä. Meillä on Suomessa useita yksittäisiä luterilaisia seurakuntia, kirkkoherran ja seurakuntaneuvoston johtamia seurakuntia, joissa on paljon enemmän jäseniä. (Tämä ei ole muuta kuin mittakaavarinnastus.) Mutta tähän pieneen, jos kärjistys taas sallitaan, lilliputtimaiseen kokoonsa nähden kirkon tunnettuus ja kulttuurinen merkitys suomalaisessa yhteiskunnassa on kyllä jotenkin kuin geometrisessä sarjassa kasvaneesti suurempi, eli se on kokoonsa nähden paljon vaikutusvaltaisempi ja tunnustetumpi ja näkyvämpi. Ja tämä on hyvä asia. Jossain vaiheessa (en tiedä olisiko niin, että se vaihe alkaa olla jo

takanapäin) oli niin sanotusti hienoa kääntyä ortodoksiksi. Naistenlehdistä sai vielä 1990-luvulla alvariinsa lukea, miten tämä tai tuo julkisuuden henkilö oli löytänyt elämälleen sisällön ortodoksisesta kirkosta, ja tämä on hieno juttu – voi olla, että se on jo hiukan laantunut. Yhtä kaikki, metropoliitta Ambrosius jokin aika sitten vähän murjaisi hauskaasti ja onnitteli ja kiitteli luterilaista kirkkoa siitä, että luterilainen kirkko on kaikessa tässä julkisuuden paineessa ja ajojahdissa miehekkäästi kestänyt ortodoksisen kirkon suosion. Kyllä se koetetaan jatkossakin kestää!

Se, että ortodoksisella kirkolla on nykyisen laajuinen toiminta, hyvin koulutetut työntekijät, verotusoikeus, tehokas hallinto, erittäin mittava valtionapu edelleenkin, on ihan suoraa jatkumoa vuoden 1918 ratkaisulle. Ja yhä tänään valtio käytännössä tunnustaa erityissuhteen kahteen uskonnolliseen yhteisöön, joista toinen on ortodoksinen kirkko. Piispa Arseni viittasi ekumeeniseen toimintaan – on aika harvinainen asia maailmanlaajuisessa ekumeenisessa kentässä, että yhdestä maasta lähtee delegaatio, jossa ovat kaikkien keskeisten kristillisten kirkkojen edustajat, ja vieläpä näyttäisivät sovussa tulevan takaisin! Tämä ei ole ihan tavallista, ja niissä piireissä, jotka ekumeniaa aktiivisesti seuraavat maailmalla, se on pantu merkillle, mutta on tunnetusti ihan toinen asia sitten, mikä on laajemman julkisuuden mittainen tunnettuus maailmalla.

Sitten ehkä sellainen yksi piirre, johon piispa Arseni myös viittasi, liittyy siihen Otto Aarnisaloon kommenttiin alustuksessani – voi olla, että Aarnisalo oli oikeassa, että protestanttisella uskon muodolla on jatkuva kiusaus tyypistää uskonto jotenkin etiikaksi ja moraalisesti korkeatasoiseksi toiminnaksi. Ajattelen niin, että ortodoksinen usko niin Suomessa kuin muuallakin tarjoaa tähän hyvin tärkeän korrektiivin pitämällä esillä sitä kristinuskoon oleellista tavalla kuuluvaa mystistä, Jumalaa ja jumalallista todellisuutta painottavaa ja myöskin läsnä olevaksi tekevää puolta.

Hanna Kemppi: Tästä yhteiskunnallisesta merkityksestä kulttuurin näkökulmasta lyhyt kommentti: ortodoksinen kirkko ehkä olemassa olollaan konkretisoi sitä, että suomalainen kulttuuri ei ole koskaan ollut, ei tällä hetkelläkään ole millään lailla monoliittinen tai yksi yhtenäiskulttuuri – sen rakentamisyri-tyksiä on ollut, mutta ne eivät ehkä ole tarpeellisia.